

itt nem kell részletesebben foglalkoznom elfogadhatatlan nemzeti klasszicizmus-konceptiójával. Mégis úgy tűnik, az audiatur et altera pars elve alapján nem árt megjegyezni, az az alap, melyen állva elvégezte marxista irodalomtudományunk a bírálatot, amikor a Horváth által nemzeti klasszicizmusként tárgyalt jelenségeket egyszerűen realistáknak minősítette, meglehetősen megingottnak tekinthető. Volt ennek következtében olyan felfogás is, mely a lírai realizmus lehetőségét kérdőjelezte meg, és Petőfinek csaknem egész életművét a romantikának adta vissza. Egyik megoldás sem nevezhető kielégítőnek, ezért figyelemreméltó az a tény, hogy Horváth János, nyilván Strich wölffliniánus formalista klasszika-romantika tipológiájának alapján klasszicisztikus és romantikus elemek egységének érzi az egész kortendenciát, melyet leír, s irányzati minősítésre képtelenül — joggal — mintegy megszökik e dilemma elől nemzeti klasszicizmuskonceptiójával.

Ha elfogadni nem is lehet e nézetet, figyelmeztetőnek elfogadhatjuk, hogy ily komplex jelenségsort, melynek egységesítését kísérelte meg e fogalomban, mily nehéz egyértelműen leírni csupán az irányzati minősítés alapján.

Gondolatmenetem, remélem, egyértelműen bizonyította: Horváth János könyve, minden vitathatósága ellenére, problémafölvetései gazdagságával ma is mily elevenen befolyásolhatja aktuális vitáinkat, utcaival és zsákuţcaival mennyi mementőt tartalmazhat törekvéseink elősegítésére, s ezért mennyire kívánatos és korszerű tett volt megjelentetése, melyért köszönet illeti az Akadémiai Kiadót és a sajtó alá rendezés lelkiismeretes munkáját elvégző családot, elsősorban a tehetséges irodalomtörténész-unokát, Korompay H. Jánost.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Barta János hármaskönyve

(KLASSZIKUSOK NYOMÁBAN)

Barta János tanulmánykötete lényegében három, egymással szorosan összetartozó könyvből áll. Válogatást ad korai irodalomtörténeti munkáiból (*Hangok a múltból*), illetve az utóbbi évtizedben keletkezett tanulmányainak két nagy területéből, az esztétikából (*Esztétika és irodalomtudomány*) és a magyar irodalomtörténet XIX. századából (*Magyar irodalom*). Ízelítőt ad tehát Barta János munkásságából fejlődéstörténeti és érdeklődésbeli csoportosításban. A kötet gerincét képező, az utóbbi évtizedben készült esztétikai és irodalomtörténeti tanulmányok egy kötetben folytatják és egészítik ki Barta Jánosnak a hatvanas évek közepén megjelent két tanulmánykötetét, az elméleti tárgyú *Élmény és formát* és a történeti orientációjú *Írók és költőket*. Barta János 1945 utáni munkásságáról elsősorban ebből a három tanulmánykötetből kapunk képet szintézisre törő, összegző jellegű háromkötetes egyetemi irodalomtörténeti jegyzete és esztétikai szemléletének rendszerét felvázoló esztétikajegyzete mellett. A *Klasszikusok nyomában*-kötet minden fontos vonatkozásban meggyőzően reprezentálja munkásságának főbb jellegzetességeit és kiemelkedő értékét a magyar irodalomtudományban. Fél évszázados eddigi munkássága során s különösen az utóbbi negyedszázadban megváltoztatta szűkebb szakterületének, a XIX. századi magyar irodalomtörténetnek a képét, a marxista esztétika kidolgozását pedig több sarkalatos ponton nagy vitákat kavarázó úttörő tanulmányokkal segítette, s végül fontos adalékokat szolgáltatott a szűkebb szakterülete előtti és utáni magyar

irodalom megértéséhez, megismeréséhez. Irodalomtudósi munkásságával szorosan összekapcsolódó pedagógiai furrorja olyan erős, hogy tanulmányainak stílusán is mindig érezhető a közvetlen magyarázó jelleg, az egyetemi órák hangulata. A *Klasszikusok nyomában* mindebből a korszakalkotó munkásságból természetesen csak izelítőt adhat, de jellegénél fogva mégis Barta János egész munkásságának erővonalait is jelzi.

Irodalomszemléletének megkülönböztető jellegzetességeit és kitüntető értékeit szerves folytonosságban és fejlődésben mutatja ez a gyűjtemény. Ezért érthetetlen, hogy a *Hangok a múltból*-ciklus a kötet végére került, hiszen ezeknek a korai tanulmányoknak a hangsúlyozott karakterológiai és filozófiai szempontrendszere, érzékenysége máig érvényes megállapításokat produkált, másrészt az ilyen irányú érdeklődés és tájékozottság Barta János későbbi tanulmányainak is sajátja, még akkor is, ha később újabb szempontok sokaságában kisebb helyre szorult a lélektani és filozófiai diszciplína. Barta János irodalomtudósi „érvényességét” éppen az bizonyítja legjobban, hogy munkái fokozatosan és szinte észrevétlenül beleépülnek irodalomtörténetünkbe, szemléletünk olyan részeivé lesznek, melyeknek eredetére már nem is szokás gondolni. Éppen az erős lélektani vonalomnak köszönhető, hogy első tanulmánya, *Bánk és Melinda tragédiája*, mely 1925-ben jelent meg, az addig közfelfogásnak számító Gyulai—Beóthy-féle értelmezéssel ellentétben, mely Bánk tragikumának közéleti vonását emelte ki, Barta János Bánkban a személyiség belsőbb, magánéleti, szerelmi tragikumát hangsúlyozza s alapos dokumentációval igazolja. S így meggyőző értelmezését adja olyan motívumok sorának, melyek a csak közéleti tragikumfelfogás szempontjából nem kaphattak kellő figyelmet és magyarázatot. Tanulmánya majdnem fél évszázadig várt az újrafelfedezésre. Értelmezésének kitüntető értékét és újdonságát Sőtér István értékesítette és méltatta 1970-ben írott nagy elemzésében. Baumgarten-díjas Vörösmarty-tanulmányában is a költő egyéniségét elemezve jut arra a megállapításra, hogy Vörösmarty „lelkének legfőbb jellemzője a valóságélmény polifóniája, élményeinek más-más valóságssikokra, realitásfokokra való átvetítése”, s ezzel nyeri meg a *Csongor és Tünde* olyan értelmezésének a kulcsát, amellyel meggyőzően bizonyítja, hogy ez a mű Vörösmarty polifón világélményének a tükrre, s esztétikai tagozódását e polifónia különféle hangnemeinek összefonódása és ellenpontozása minősíti. Ezt a felismerést Tóth Dezső Vörösmarty-monográfiája vitte át az irodalomtörténeti köztudatba. Hasonlóképpen az egyéniség lélektani vizsgálata juttatta alapvető felismerésekhez Kosztolányi művészetének értelmezésekor. A „gyermekes, szenuális affektivitás”, mely az íróra egész életén keresztül jellemző marad, a maga spontán erejű megnyilvánulásában, elemi erejű kirobbanásával teremti meg *A szegény kisgyermek panaszait*, Kosztolányi „első nagy lírai hitelét”. Kiss Ferenc, Kosztolányi monográfusa hasznosítja Barta János felismerését, midőn *A szegény kisgyermek panaszait* azért minősíti Kosztolányi első korszaka legjobb művének, mert benne művészetének leggazdagabb forrása fakad fel, „az az érzelmi réteg, mely még közel áll az ember testi, gyermeki mivoltához”. De Kosztolányi érett elbeszélő művészetének értelmezése is fogyatékos marad, ha nem vesszük figyelembe a Barta János által vizsgált „részvét és filozófia találkozását”-t.

Ezek az alkalmoszerűen kiragadott példák vég nélkül idézhetők Barta János korai tanulmányaiból, melyekben az esztétikai felismerések mindig a lélektan és filozófia segítségével, alapvetésével készülnek. A karakterológia és filozófia eltűlése is nyilvánvaló abban, hogy Barta János a történeti szempont mellőzésével Berzsenyiből, Vörösmartyból, Madáchból és Adyól — mint erre később maga utalt — a magyar költészetnek egy romantikus vonulatát akarta felépíteni, s ezekben az alkotókban elsősorban és szinte kizárólagosan az érdekelte, ami nem korhoz kötött jelenség, „ami tipikusan, alapélményeiben romantikus jellem és világnézet”. A nézőpont tehát a mai szemléletből visszatekintve erősen szűkre korlátozott, de mint minden koncentrációnak, a vizsgált pontokon nagy, majdan a tágasabb irodalomszemléletbe könnyen illeszthető felismerései voltak.

Szemlélete már 1942-es Madách-könyvének írásakor kiegészült a fejlődés, a történetiség szempontjával, majd 1948 után, a marxista tudomány térhódításával ez az

aspektus fokozott figyelmet kapott, s Barta Jánost részben önkorrekcióna ösztönözte, egészében pedig új, korszerű esztétikai és irodalomelméleti stúdiumok és tanulmányok felé mozdította: Nem tartja magát esztétának, s túlzott szerénységgel azt állítja, hogy az esztétikában nem is tud önállót alkotni. Mégis, ha csak egy pillantást vetünk a magyar esztétika 1945 utáni történetére, nyilvánvaló, hogy lényeges szemléleti változások fordulópontján találjuk első ösztönzőként az ő műveit. *Jókai és a művészi igazság* című tanulmányával 1954-ben elsőként és egyedül jelentett be különvéleményt a „nagy realizmus”-konceptióval kapcsolatosan, s ezzel alapvetően elősegítette a marxista esztétika egyik központi fogalmának pontosabb körülhatárolását. Ezen a nyomon lépett tovább első esztétikai tanulmányával (*A romantika mint esztétikai probléma*, 1956), melyben — miközben a romantikának mint önálló, történelmi jellegű irodalmi és művészeti stílusirányzatnak a jellegzetességeit körülhatárolta és leírta — kísérletet tett az irányzat, módszer és stílus elméleti kérdéseinek tisztázására. A stílus, egyéni stílus és korstílus elméleti vizsgálatához a későbbi eszmecsereik során is alapvetően hozzájárult. Ő indította 1960-ban a tükrözésvitát is (*Néhány szó a tükrözési elmületről*), agondolásának lényegét árnyaltan kifejező tanulmányának (*Kifejező funkció és kifejező stílus*, 1964) lényeges tételei, heves viták után, szintén átmentek az esztétikai köztudatba; az ábrázoló és kifejező funkció elkülönítése, illetve annak bizonyítása, hogy ezek egységet alkotnak, de minden művészeti ágban, műfajban és stílusirányzatban más-más arányban vannak jelen, nemcsak a stílusesztétika kidolgozását, hanem a művészeti ágak rendszerezését is segítette a művészi funkció szempontjával. Mindezeket szerves történeti összefüggésben elemzi Szerdahelyi István esztétikatörténete, szintén ő utal arra is, hogy a drámaesztétika területén az abszurd drámát megelőző modern törekvések értékeléséhez a legjobb elemzést Barta János *Ibsentől Brechtig* című tanulmánya adja. Ezeket az esztétikai megállapításokat fel kellett idéznünk ahhoz, hogy a *Klasszikusok nyomában*-kötet *Esztétika és irodalomtudomány* fejezetének tanulmányait a helyükön lássuk. Mert ezek a tanulmányok részben a korábbiak oldalági kiegészítései (*Lírai realizmus*), illetve azok alapján való nagyívű új koncepciók (*Avantgarde*), részben pedig az azokban formálódó esztétikai „rendszerféle” egyik központi kérdésének kidolgozására irányulnak (*Marxista értékelmélet és esztétika, Az érték problémája az irodalomtudományban*). Mások egy-egy fontos probléma mindenképpen továbbgondolást igénylő és továbbgondolásra, árnyalásra ösztönző felvetései (*Líraelméleti alapfogalmak, Az összehasonlító irodalomtudomány fogalmi alapvetéséhez*). Az itteni esztétikai tanulmányok közül az avantgarde, valamint az értékelmélet kérdéseit tárgyaló írások érdemelnek külön figyelmet. Az *Avantgarde*-tanulmány *A modern művészet esztétikai problémái* alcímet viseli, s ez egyértelműen jelzi Barta János munkásságának azt a sajátosságát, hogy az irodalomtörténeti jelenségeket az elméleti és történeti szempont egyensúlyban tartásával vizsgálja. Az avantgarde elméleti megfajlását a saját funkció teóriái segítségével adja: az avantgarde-öt úgy értelmezi, hogy az ábrázolással ellentétes művészi funkciók — kifejező, alakító, játék stb. — előretörésében jelöli meg leginkább szembetűnő jegyét, s kutatja ennek világnézeti alapját, a valóságtudat megváltozásának okait és jellegét. Ugyanakkor az avantgarde egyes irányzatait is meggyőzően különíti el a bennük előretörő speciális funkciók alapján. Az avantgarde megértéséhez és leírásához szükséges fogalmak sorát tisztázza, majd az avantgarde művészi értékének megítélésében ismét a lélektan segítségével keres fogódzót, midőn különbséget tesz kifejezés és tünet között. A kifejezés itt természetesen a művészi átlenyegítés összességét jelenti, s nem az ábrázolás poláris fogalma. Ezen az alapon elkülöníthető a művészi alkotás és a jelentős emberi tartalom nélküli tünet. Számbavésszi azokat a formai eszközöket, lehetőségeket, új művészi funkciókat, melyekkel az avantgarde a hagyományos esztétikát bővítette, de szélsőségeikkel szemben az emberileg jelentős tartalom kifejezésének igényével emel. óvást: S ezzel már az értékelmélet területére érkezünk.

A marxista filozófia és esztétika az idealizmus vesztélyétől félve sokáig nem foglalkozott az értékelmélettel. Tugarinov 1960-ban megjelent könyve még annak bizonyításával kezdődik, hogy az érték szempont bevétele a jelenségek szemléletébe

nem feltétlenül idealizmus. A magyar esztétikai gondolkodásban is teljesen elhanyagolt terület volt az általános értékelmélet. Barta János Tugarinov könyvének 1962-es német kiadásához fűzött reflexiója lett az értékvíta kiindulópontja 1965-ben, a könyv magyar nyelvű megjelenésekor. Ez a *Marxista értékelmélet és esztétika* című tanulmány nemcsak ismerteti Tugarinov nézeteit, hanem kísérletet tesz arra is, hogy az esztétikai értékek rendszerét felállítsa. Elkülöníti az esztétikai ideál, érték, norma és esztétikai minőség fogalmát, hangsúlyozza, hogy egy „adott műalkotás értékstruktúrája nem kizárólag az esztétikai értékekre alapozódik”, hanem szociális-morális, erkölcsi és társadalmi összetevői is vannak. Vizsgálja az esztétikai normákat az alkotó, valamint a műalkotás valóságanyaga, illetve az immanens műalkotás felől nézve, továbbá utal a nem normatív esztétikai jellegzetességekre, az esztétikai minőségekre. Ez az első kísérlete a marxista esztétika legjáratlanabb terepén szintén heves vitát váltott ki, s a vita Barta Jánost is hozzásegítette ahhoz, hogy az értékekről szóló elméletét mélyebben, átgondoltabban is kifejtsse. Ezt tette meg az *Érték problémája az irodalomtudományban* című akadémiai székfoglalójában, melyben a polgári és marxista szakirodalom szerteágazó gondolatköreit bírálóan tekinti át, s filozófiailag mélyen megalapozza a maga elgondolását. Nem követi elődeit abban, hogy az általános érték kategóriákat alkalmazza az irodalom területére, hanem az irodalom speciális értékelhetőségeit, tartalmi értékeit és értékelési szempontjait próbálja feltárni és rendszerezni. Két nagy területen végzi ezt el, az irodalom speciális anyagából, a nyelvből adódó jellegzetességekre, valamint a történetiség területén. Így különíti el a művészi értéket és a történeti vagy helyi értéket, s mindkettőnek alapos elemzését adja. A művészi és a történeti érték elemzése során bőven rámutat azokra az emberi értékekre, amelyek a jelentős művekben szükségszerűen értékszponttá minősülnek, s arra is, hogy az esztétikai értékek „függőségben vannak a kultúra, a társadalom adott korszakának egészétől”. Az esztétikatörténet úgy tartja számon ezt a tanulmányt, mint amelyik egyéb értékei, „számos, igen mélyre világító gondolatmenete” mellett a nálunk még kezdetleges állapotban levő metaesztétikához is értékes szempontokat adott.

A *Klasszikusok nyomában*-kötet újabb irodalomtörténeti tanulmányai módszertani szempontból kivételes változatosságot mutatnak. Az az érzése az olvasónak, hogy Barta Jánosra is jellemző az a folyton új dimenziókat kereső, azonos módszertől idegenkedő nyugalanság, melyet oly meggyőzően bizonyít Arany Jánossal kapcsolatban. Abban is Arany Jánossal való hasonlóságot kell felismernünk, hogy a tudósi karakter egységessége, szuverenitása ugyanúgy csak a művek összességéből rajzolható meg, miként Arany epikus karaktere epikai műveinek egészéből, hiszen nem lehet egyiket vagy másikat jellegadóként kiemelni, annyiféle a változat. Találunk itt a magyar irodalomtörténetírásban generálisan újat hozó, mélyen esztétikai szemléletű alapvető tanulmányt (*Arany János és az epikus perspektíva, Arany János eposzirói pályakezdése*), verselemzéseket (*Ahasvérus és Tantalusz, Vajda János: Nádas tavon*), alapos filológiai kutatásokra épülő irodalomszemléletet tisztázó tanulmányt (*Arany János és a XVIII. század*), összehasonlító irodalomtörténeti munkát (*Magyar és német realizmus Arany korában, Arany és köre orosz irodalmi kapcsolatai*), a karakterológiai, lélektani szempontokat fokozottan alkalmazó esztétikai elemzést (*Egy különös író sötét világa*) és rejtélymegfejtést (*Géniuszok találkozásai*), egyetlen szempontot megvilágító mélyfúrást (*Történetfilozófiai kérdések Az ember tragédiájában, Arany János Heibel-bírálat*), fölülnézeti összefoglalást (*Az élő Jókai*), kirándulást más korszakba megidéző céllal (*Csokonairól — magunk között*), s végül tanulságos önvalomást (*Magyar irodalomtörténet és változó világban*). Ezekben a tanulmányokban a gazdag poétikai fogalomkészlettel és alkotó esztétikai fegyverzettel megerősített tudós mélyíti ismeretünket szűkebb szakterületén, a XIX. század második felének magyar irodalomtörténetében.

Barta János újraolvasó tudós: nem a témáinak, hanem tudományos eredményeinek bővítésére törekszik. Arany Jánosról 1955-ben monográfiája jelent meg, mostani új tanulmányainak jó része mégis vele foglalkozik, két első könyvét Madáchról írta, egyik legnagyobb visszhangot kiváltott tanulmányát pedig Jókairól — most ezek a

témák is visszatérnek, hasonlóképpen Vajda János művészetének kutatása. Barta János kritikáiból ismert nevezetes korrekciós képessége önmagára is irányul. Sohasem arra törekszik, hogy fogalomkészlete gyökerestül eredeti legyen, hanem arra, hogy egy-egy fontos kérdés, problémakör megoldásához vezesse a más szférából, más tárgyról átörökített fogalom, aspektus. Így találja meg Arany epikus művészetének kulcsát a Harald Weinrichtól átvett dimenzió fogalmának bevezetésével. Weinrich ösztönzését sajátjává érleli: kidolgoz egy olyan meghatározást, amely nem azonos a Weinrichével, akit főként a fiktív dimenziók érdekelnek. Barta János kitágítja ezt a fogalmat: a valóságnak egy kisebb méretű, a nagy egységen belül elkülönülő tartományát érti rajta, amely „az empirikus valóságtól elütő, valamely speciális törvény vagy aspektus uralma alatt áll”. Ez az atmoszféraszerű közeg az életanyagot magához idomítja, így minden epikus alkotásnak más dimenziója van. Ehhez kapcsolódik szorosan a perspektíva, mely „a dimenzió törvényeinek, kapcsolási módjainak, szelektáló és értékelő légkörének érvényesülése az epikus mű anyagán”. Ilyen fogalmak világából nézve állapítja meg Barta János, hogy Arany epikus világának az a legfontosabb sajátossága, hogy minden művében új dimenziót teremt, sohasem ismétli önmagát. Arany minden kiemelkedő epikus művének értéke összefügg a dimenzió szuverenítésével az életművön belül, rengeteg töredéke mindig akkor keletkezett, ha ismételni akart vagy nem sikerült rátalálnia egy új dimenzióra, „írmodor”-ra — ahogy egyszerűsítve ő írta sejtelemszerű meglátását. „Minden Arany-epikai alkotás tehát egyedi dimenziót valósít meg — ebben rejlik az életmű gazdagsága.” Ez lesz aztán a kiindulópontja a dimenziók alaposabb vizsgálatának, változatai megfigyelésének, az elbeszélő perspektíva megkettőzésének, illetve megsokszorozásának. Az egész életmű ismeretére épülő általános elméleti megállapítások nyerne azután konkrét és gazdag igazolást Arany eposzírói pályakezdésének vizsgálatában. Az *elvesztett alkotmány* jellegzetessége éppen a dimenziók és perspektívák eklektikus keverése, ami a mű rögtönzésjellegével függ össze, másrészt a szatíra-jelleggel. Az *örök zsidó* elemzése egészen más úton-módon igazolja az előbbieket elméleti eredményeit.

Barta János tanulmányainak egy része más-más aspektusból elemzi, világítja meg az úgynevezett eszményítő realizmus elméletét és gyakorlatát Arany és Gyulai körében. Módszer szempontjából tanulságos ismét, hogy erőszakoltság nélkül, tények és adatok bizonyítékaival igazolja ennek a szemléletnek a meghatározó jelenlétét: nemcsak a külföldi párhuzamok segítik, hanem annak teoretikus magyarázata is, hogy a külföldi irodalomból például Turgenyevet azért fedezik fel megkétszerezve oly nagy erővel, mert „a magyar esztétikai elmélet normáinak megvalósítóját látják benne”.

A kötet legtöbb tanulmánya külön méltatást igényelne, mert szempontjainak korszerű gazdagságával bármely kor kutatója számára hasznos ismeretek és felismerések gyűjteménye. E tanulmányok elméleti dúsitottsága, az esztétika, irodalomelmélet és irodalomtörténet kívánatos szintézisének megvalósulását mutatja. Ebben a vonatkozásban is szaktudományunk legjelentősebb értékei közül való.